

Prof. Dr. Yılmaz Özakpınar

İSLÂM
MEDENİYETİ
VE
TÜRK KÜLTÜRÜ

ÖTÜKEN

YILMAZ ÖZAKPINAR; 1934'te Boyabat'ta doğdu. 1957'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden, 1960'ta Cambridge Üniversitesi Biyoloji Fakültesi Psikoloji Bölümü'nden mezun oldu. 1964'te doktorasını verdiği İstanbul Üniversitesi'nde 1978'de profesör oldu. Alexander von Humboldt bursu ile Köln Üniversitesi Sosyoloji Araştırma Enstitüsü'nde iki yıl, Bern Üniversitesi Pedagojik Psikoloji Bölümü'nde üç ay ve Fulbright profesörü olarak Oregon Üniversitesi Kognitif Psikoloji Laboratuvarı'nda altı ay araştırma yaptı. 1982-88 arasında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptıktan sonra döndüğü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 2001 yılında emekli oldu. 2003-2004 öğretim yılında Haliç Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyesi yaptı. Haziran 2005'te Fatih Üniversitesi Psikoloji Bölümü Kurucu Başkanı olarak göreve başladı. Eylül 2008'de bölümün kuruluş ve öğretim felsefesine ilişkin anlaşmazlık nedeniyle ayrılmak zorunda kaldı. İstanbul Arel Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyesidir. *Öğrenmede Dikkat Problemi; Hafıza Yanılmalarının Doğuşu ve İki Ayrı Hafıza Kodu Teorisi; Hafıza; Psikolojinin Kavramsal Yapısı; Bir Medeniyet Teorisi: Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış; Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler; Mümtaz Turhan; İnsan İnanan Bir Varlık; "Kültür Değişmeleri" ve Batılılaşma Meselesi; İnsan Düşüncesinin Boyutları; Öğrenme: Verimli Zihinsel Çalışmanın Psikolojik Koşulları, Psikoloji Tarihi* adlı eserlerin yazarıdır.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

İnsan Zihninin Niteliği ve Kültür / 9

II. BÖLÜM

Medeniyet Kavramının Bulanıklığı / 15

III. BÖLÜM

Toplumun Temeli / 18

IV. BÖLÜM

Bir Medeniyet Teorisi / 20

V. BÖLÜM

Bizim Medeniyetimiz: İslâm Medeniyeti / 29

VI. BÖLÜM

İlk ve Tek Hakiki Medeniyet: İslâmiyet / 36

VII. BÖLÜM

İlerleme: İnsanlık Nereye İlerliyor? / 64

VIII. BÖLÜM

Batı Medeniyeti Karşısında Türk Toplumunu / 73

IX. BÖLÜM

İslâm Medeniyeti, Türk Kültürü ve Kültür Değişmeleri / 78

X. BÖLÜM

Türk Kültürü: Hangi Medeniyetin Kültürü? / 84

XI. BÖLÜM

Sarsılmış Medeniyet ve Bölünmüş Kültür / 98

XII. BÖLÜM

Medeniyet, Kültür ve Terbiye / 106

XIII. BÖLÜM

Gelenek ve Kültür / 112

XIV. BÖLÜM

Kültür ve Dil / 118

I. BÖLÜM

İNSAN ZİHNİNİN NİTELİĞİ VE KÜLTÜR

İNSAN kavram inşa eden bir varlıktır; biyolojik anlamda yaşamakla yetinmez; hayatını zihninde kavramlaştırır. Aslında “hayat” diye bir şey yoktur. Var olan, her biri belli özellikler gösteren tek tek canlı organizmalar ve onların birbiri ardından ortaya çıkan parça parça faaliyetleridir. İnsan bu olgulardan hareket ederek, “hayat” kavramını zihninde inşa eder; onu zihninde inceler. Zihnindeki “hayat” kavramıyla ilgili meseleler icat eder. Hayatın anlamı nedir? Hayat sona erince, her şey bitiyor mu? Bu iki soru arasına sıkışan daha bir sürü soru, insanın zihnini işgal eder.

Doğada değişik cinsten, değişik renkte, değişik yaşta, değişik büyüklükte, gagası çeşitli biçimlerde, somut bireysel varlığı olan sayısız kuş vardır. Ama insan, onlardan hiçbirini özellikle kastetmeden, “kuş”tan söz eder. Doğada “kuş” yoktur; “kuş” yalnızca insanın zihnindedir. Çünkü “kuş” gerçek, somut bir varlık değil, bir kavramdır. “Masa” görmüş bir kimse var mıdır? Tahta, metal, cam, plastik gibi belli bir maddesi olmayan, belli bir rengi, biçimi, büyüklüğü olmayan, ama yine de masa olan bir “masa” olur mu? Böyle bir masa insan zihninde vardır; “masa” bir kavramdır.

Kavram inşa etmeyen bir canlı varlık, başkalarında hoşlandığı davranışları uyandırmaya, hoşlanmadığı dav-

ranışlardan kaçınmaya çalışır; fakat o, “iyilik” ve “kötülük” diye bir şey bilmez. Onun bildiği şey, hoşlandığı ve hoşlanmadığı tek tek somut davranışlardır. Böyle bir canlı varlık, somut davranışlardan soyutlama yaparak, “iyilik” ve “kötülük” kavramlarını zihninde inşa edemez. “İyilik” ve “kötülük,” canlıların dışındaki dünyada var olan şeyler değil, canlılar arasında yalnızca insanda bulunan bir kavrayış tarzıdır. İnsan fiziksel olayları ve cisimleri algılamakta kendi kavramsal bakışıyla onlara anlam yükler. Hayvanlar, kendilerine iyi gelene yaklaşır, kötü gelenden kaçınır; fakat, “iyi” ve “kötü” sıfatlarını soyut biçimde düşünemez; “iyilik” ve “kötülük” kavramlarını oluşturamaz. Hayvanlar, algıladıkları somut olaylara ve cisimlere tepki yapar. Buna karşılık insan, somut olayları ve cisimleri zihninde temsil eder; o somut içeriklerden soyutlamalar yaparak yalnız zihninde var olan kavramlar oluşturur. İnsan o yüzden sırf tepki tarzında davranışta bulunmaz; zihnindeki kavramlara göre anlam vererek algılar ve verdiği anlama göre fiillerini kararlaştırır.

“Kültür” bir kavramdır. Kültürün somut, başlı başına bir varlığı yoktur. Kültür, doğrudan algılanan bir varlık değildir. Algılanabilir dünyada parça parça olan olaylar ve cisimler, bir bakış açısına göre zihinde bir araya getirilir. Gerçekte olmayan, yalnızca zihinde inşa edilmekte olan bir kavram, algıların zihnindeki içeriğini seçer, düzenler, yeni bir ilişkiler ağı ile algıları yapılandırır. Kavram, olanın olduğu gibi algılanması ya da tasviri değil, bir ölçüde, bir bakış açısına, bir anlam doğrultusuna göre, algı içeriklerinin düşünceyle kavranmasıdır. Kavram, duyu planında pasif bir algı değil, zihin planında düşünce ile yapılan bir inşadır. “Kültür,” bir varlığın değil, bir kavrayış tarzının adıdır. Bu nokta iyice anlaşıldığı takdirde belirlenmesi gereken husus, bir kelime olarak “kültür”ün ne anlama geldiği değil, ne gibi bir gerekçe ile kültür

kavramına ihtiyaç duyulduğu ve kavramlaştırmanın nasıl yapıldığıdır.

Kavramlaştırma ürünü olan kavram, meseleleri aydınlatıcı, açıklayıcı ve belirsizlikleri belli bir açıdan giderici midir? Buna karar verebilmek için, kavramın, gözlenebilir dünyaya ilişkin sonuçlarını çıkarmak ve çıkarılan sonuçların, gözlemlerle uyuşup uyuşmadığına bakmak lâzımdır. Gözlemlerle uyuşan, onları anlaşılır hale getiren, gözlemlerin dağınıklığına düzen getiren, onların görünüşteki karmaşıklığını kavranabilir bir basitliğe çeviren bir kavram, bilimsel değer taşır ve faydalı bir düşünce âleti olur.

Kültür konusundaki anlayış bulanıklığı ve ona bağlı olarak ortaya çıkan anlaşmazlıklar, kültürün bir kavram olduğunu gözden kaçırıp, onun bir varlık olduğunu sanmaktan ileri gelir. Kültürün, bizim dışımızda, bizim kavrayışımızdan bağımsız bir varlığı, sabit öğeleri ve özellikleri varmış gibi, kültürü tanımlamaya çalışmak imkânsız bir işi başarmayı istemektir. Nitekim, birçok bilim adamı ve düşünür kültürü tanımlamış, fakat hiçbir tanım tatmin edici bulunmamıştır. Çünkü her tanım, somut algı içeriklerinin belli öğelerini ve özelliklerini sıralamış, başka öge ve özellikleri dışarıda bırakmıştır. Çünkü somut görünüşlere göre bütün öge ve özellikleri sıralamak mümkün değildir. Gerçekten her tanım, bazı içerikleri öne çıkarmakla diğerlerini ihmal etmiş olur. Oysa bir kavram, soyutladığı bir ölçüte göre, bütün içerikleri saymadan onların hepsini kuşatır. Belli bir bakış açısından kavramın meseleleri aydınlattığı görülünce o kavram faydalı bir düşünme âleti olarak kullanılır. Olgu alanında yapılan gözlemler ile kavramın mantık planındaki sonuçları uyuşmazsa, o zaman da kavramın açıklama gücünün yetersiz kaldığı kabul edilir.

Antropologların, sosyologların, edebiyatçı düşünürlerin, tarihçilerin ve filozofların kültür tarifleri birçok müel-

liflerce çeşitli vesilelerle peşpeşe verildiği için burada tariflere yer vermeden belli başlı hangi ölçütlere göre ve hangi amaçlarla kültürün bir kavram olarak inşa edilebileceği noktası üzerinde durulacaktır. Antropolojik bakış açısından, refleksif ve içgüdüsel davranışlar dışındaki her türlü davranış oluşumu, “kültür” adı altında kavramlaştırılır. Bu kavramın içeriğine, davranış ürünü olan her türlü eser de dahildir. İnsan, ancak bir toplum içinde hayatını sürdürebilir. Toplum hayatının ilişkileri içinde, gerek belli bir ferdin tasarımıyla meydana gelen gerek belli bir ferdin tasarımına bağlanamayacağı için toplumdaki etkileşimlerin ortak ürünü sayılan her türlü oluşum ve eser, kültür kavramı içindedir. Bebek bakımı yöntemleri, çocuğu terbiye etme tarzı, yemek hazırlama yöntemleri ve yemek çeşitleri, sofrâ âdâbı, örf ve âdetler, atasözleri, masallar, destanlar, bir şairin şiirleri, bir edebiyatçının romanları, bir müzisyenin besteleri, anonim halk türküleri, âletlerin tasarımı ve kullanılış tarzları, bilim ve felsefe eserleri, toplumun siyasî teşkilatı ve iktisadî yapısı, kanunlar, akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, süslenme tarzları, spor ve eğlence oyunları, trafik kuralları, nezaket kuralları, törenler, inançlar, batıl inançlar, kısacası bir toplumdaki insanların ferdî olarak, gruplar halinde ya da anonim olarak bir imkânlar alanı içinde yaptığı bütün davranışlar, zihninde oluşan bütün içerikler, zihin tasarımlarının ürünü olan bütün eserler ve eşya, kültürün öğeleridir. Yukarıdaki kültür öğelerinin zikredilmesi, kültürü tarif etmek için değil, kültür kavramını inşaada kullanılan ölçütün kapsayıcılığını belirginleştirmek içindir. Antropolojik bakış açısından kültür, insanın kendi doğasında hazır bulunmayan bütün davranış biçimlerini ve doğada hazır bulunmayıp insan davranışlarının ürünü olan her türlü eseri kapsar.

Öyle ise kültür, bir toplumun değişme potansiyeli taşıyan bütün hayatıdır. Hayatın, saf refleks ve içgüdü olmayan her yönü kültüre girer. Toplumun bütün hayatı derken kastedilen şey, fiillerin ve onların ürünlerinin toplamı olan bir miktar değil bir yapıdır. Çünkü kültürü oluşturan öğeler rastgele birarada değildir. Kültür öğeleri olan fiiller ve ürünler, bir esasa göre yapıda yer alır ve aynı esasa göre birbiriyle ilişkiye girer. Birçok antropolog, sosyolog ve tarihçi, kültürün bütünlüğünden söz etmiş ise de, bu bütünlüğü neyin sağladığını bir türlü açıklayamamıştır.

Kültür kavramı insanın zihnindedir. Fakat kültür kavramına ulaşmamızı sağlayan kültür öğeleri, gözlenebilir olgular olarak dışta, algı planındadır. Kültür öğeleri, insanın fiilleri ve o fiillerin ürünleridir. Kültür, kavram olarak zihnindedir. Kavramın kapsadığı kültür öğelerinin istisnasız hepsi, davranış ve onun ürünleri olarak dışlaşmadan önce insan zihninin görüş, bakış, tasarım, tahayyül, duygulanma, anlayış ve değerlendirme tarzı ile ilgilidir. Kültür öğeleri, insan zihninin başka hiçbir canlıda olmayan bir temel yetisinden kaynaklanır. Bu yeti sayesinde insan, dış dünyayı sembolik olarak zihninde temsil eder. Algı planı olmadan da zihin, sembolik planda işlemler yaparak tasarlar, hayal eder, düşünür, hüküm verir, faaliyet planı yapar. Bu sembolik zihin faaliyetlerine imkân veren yetinin özü, insanın hayvanlar gibi yalnız dış dünyanın bilincinde olmakla kalmaması, bilincinde olduğunun da bilincinde olmasıdır. İnsan zihni öyle bir yapıdadır ki düşünmekte olduğu düşüncenin de farkındadır ve kendi düşüncesini algı planındaki bir cismi inceler gibi inceleyebilir. Bu yeti aynı zamanda insanın “ben” kavramının da kaynağıdır. Kendi kendinin farkında olan, kendini tasarımıyabilen, içebakışla kendi düşüncelerini ve duygularını inceleyebilen insan, kendi zihninin başlı başına bir imkân kaynağı olduğunu da fark eder. Kendi zihninin bu şekilde bilincine

varma, kültürün sistemli biçimde üretilerek zenginleşmesine ve yükselmesine yol açar.

Zihin, sembolik tasarım ve hayal gücüyle muazzam bir imkân kaynağıdır. Fiiller, bu kaynağın imkânlarını sembolik plandan dış dünyadaki gerçeklik planına taşır. Bununla birlikte, dış dünyada kültür ögesi olacak cisimlerin her zaman fiilen imal edilmesi gerekmez. Zihnin sembolik tasarımlama ve hayal gücü, doğada var olan bir cisme bir işlev yükleyerek onu bir kültür ögesi haline getirebilir. Bu olgu, kültürün meydana gelişi açısından önemli olan şeyin, cisim değil, onun bir amaca hizmet edecek biçimde tasarımılanması olduğunu gösterir.

İşte bu nokta, maddî kültür ve manevî kültür diye yapılan ayrımın yüzeysel olduğunu gösterir. Böyle bir ayrım, bütün kültür öğelerinin, insanların zihin faaliyetlerinden kaynaklandığını gözden geçirir. Kültürün doğmasına imkân veren zihin niteliği manevî planda olduğuna göre ve maddî denilen kültür öğelerinin dışlaşmadan önceki tasarım ve tahayyülü de aynı manevî planda olduğuna göre bütün kültür öğeleri manevîdir. Kültür, bütünüyle, özü ve kaynağı bakımından manevîdir. O halde, kültür öğeleri, insanın eylemleri sonucu dışlaştıktan sonra, ancak algı planındaki soyutluk ve somutluk derecesi bakımından farklıdır. Bu kavramlaştırma tarzı, hangi kültür öğelerinin maddî, hangi kültür öğelerinin manevî olduğuna ilişkin kargaşaya son verir. Medeniyet meselesi ele alındığı zaman görüleceği gibi, kültür öğeleri arasında maddî ve manevî diye ayrım yapmak yerine somut ve soyut diye ayrım yapılırsa, kültürün maddî öğelerinin bazı araştırmacılar tarafından düşünce bulanıklığına yol açacak biçimde “medeniyet” kavramı içine sokulması da önlenmiş olur.

II. BÖLÜM MEDENİYET KAVRAMININ BULANIKLIĞI

ANTROPOLOGLAR, bütün toplumların kültürü olduğunu ve her kültürün bütünlük gösterdiğini vurgulamıştır. Fakat “ilkel” diye niteledikleri kültürleri kendi toplumlarının kültürlerinden ayrı tutmuşlardır. Bununla birlikte, hiçbir araştırmacı, “medenî” diye nitelediği kendi toplumunun kültürü ile “ilkel” kültürler arasındaki farkın teorik açıklamasını yapamamıştır. Bütün araştırmacılar, kendi toplumlarının teşkilat bakımından daha karmaşık olmasını, bilim ve teknolojiye ileri olmasını, “medenî”liği doğuran fark olarak göstermekle yetinmiştir. Oysa, gösterilen farklar kültür öğeleri ile ilişkilidir. Onun için, kültür öğelerindeki farklardan hareket ederek, kültürden değişik bir kavram olan medeniyet kavramına nasıl ulaştıkları meçhul kalmıştır.

Ortada teorik bir açıklama olmayınca, “ilkel” ve “medenî” ayrımı, sübjektif ve önyargılı bir değerlendirme gibi görünmektedir. Bilimsel esas gösterilemeyen bu ayırım, Batı düşüncesini çarpıtıyor. Bu çarpık düşünce perspektifi, yalnız Afrika kabilelerini ve Kuzey Amerika Kızılderililerini ayırımın ilkellik tarafında göstermiyor; binlerce yıllık mazisinde tarihin büyük medeniyetlerini kurmuş, fakat bugün teşkilat, bilim ve teknoloji bakımından Batı toplumlarının gerisinde kalmış toplumları

da ilköllük ile medenîlik arasında bir yere koyuyor. Batılı bilim adamları, “medeniyet”i bilimsel olarak teorik planda kavramlaştırılmada acze düşüyor. Buna rağmen onlar, kendi toplumlarını “medeniyet”in örneği olarak alıyor ve kendi toplumlarına benzemeyen toplumları “medeniyet”ten uzak görüyor.

Teorik açıklaması olmayan bir ayırım bilimde savunulamaz. Fakat her yıl sosyal ve kültürel konularda binlerce bilimsel dergi makalesi ve kitap ile dünyayı fikren istila eden Batı, yalnız kendi kamuoyunu değil, Batı medeniyeti dışındaki toplumların bilim adamlarını da etkilemekte, kendi sübjektif ve önyargılı ayırımını onlara da benimsetmeye muvaffak olmaktadır. Maalesef, Batı dışındaki ülkelerin birçok bilim adamları, Batılı bilim adamlarının objektif olduğunu varsayarak onların kültür ve medeniyet anlayışını benimsemekte, kendi toplumunu ve kültürünü zimnen de olsa “gayrımedenî” gösteren hükümleri kabullenmektedir. Oysa, Batılı bilim adamlarının objektif olduğu varsayılsa bile, onların ulaştığı kavramların uygunluğu ve o kavramlara göre vardıkları sonuçların doğruluğu tartışılabilir. Çünkü objektiflik, bilim adamının tutumu ve yaklaşımı ile ilgilidir. Bilim adamı meseleye objektif bir tutumla yaklaştığı halde, meselenin karmaşıklığı ya da düşünce tekniğindeki bir eksiklik dolayısıyla önemli birtakım noktaları gözden kaçırmış olabilir. Bu takdirde, onun ulaştığı kavram uygunsuz ve çıkarıcı sonuçlar yanlış olur.

Ne sebeple olursa olsun, bilimde gözü kapalı inanmak yoktur. Onun için bilim adamları birbirini eleştirir, kontrol eder, düzeltir. Bilim, en acemi bilim adamıyla en deneyimli bilim adamını, aranan hakikat önünde eşit konumda gören sosyal bir faaliyettir. Bilimde kimin iddia ettiği değil, nasıl bir muhakeme yapıldığı ve ne kanıt

gösterildiği önemlidir. Birtakım bilim adamlarının düşün-
nen ve bilen, başka birtakım bilim adamlarının anlamaya
çalışan ve kabul eden konumunda olması bilim zihniyeti
ile bađdařmaz.